

ISSN 2591-1201

LETNIK 5 • 2021 • ŠTEVILKA 1

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Dilemmas

Review of Slovene Contemporary History

Izdajatelj in založnik

Študijski center za narodno spravo

Naslov uredništva

Tivolska 42, 1000 Ljubljana

Odgovorni urednik

dr. Tomaž Ivešič (Slovenija)

Glavni urednik

dr. Renato Podbersič (Slovenija)

Uredniški odbor

dr. Matic Batič (Slovenija), dr. Bojan Dimitrijevič (Srbija), ddr. Igor Grdina (Slovenija), dr. Tamara Griesser Pečar (Avstrija), dr. Damjan Hančič (Slovenija), dr. Marica Karakaš Obradov (Hrvaška), dr. Tomaž Kladnik (Slovenija), dr. Jože Možina (Slovenija), dr. Oskar Mulej (Avstrija), dr. Jelka Piškurić (Slovenija), dr. Igor Salmič (Slovenija)

Spletni naslov

<https://www.scnr.si/dileme.html>

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been peer-reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles. No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Redakcija te številke je bila zaključena 20. 5. 2021.

Lektoriranje in prevod povzetkov

Urška Škvorc

Prevod povzetkov

DigitPen

Oblikovanje in prelom

Inštitut Karantanija

Tisk

Nonparel, d. o. o.

Naklada

200 izvodov

Cena te številke

15 €

ISSN 2591-1201

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

D i l e m m a s

Review of Slovene Contemporary History

LETNIK 5 • 2021 • ŠTEVILKA 1

VSEBINA

Uvodnik

Alenka Puhar
Trideset let kasneje

7

Razprave

Aleš Maver
KO STA SRP IN KLADIVO IZGUBILA MOČ
Razkroj sovjetskega satelitskega sistema in
demokratizacija srednje in vzhodne Evrope

15

Davor Marijan
Armija i Slovenija 1984.–1991. godine

39

Jelka Piškurić
Vzdušje poplebiscitnih dni: kratek vpogled v medijsko
poročanje na prelomu med letoma 1990 in 1991

65

Tamara Griesser Pečar
Nemčija in slovenska osamosvojitve

89

Damjan Hančič
Tri baltiške Slovenije? Podobnosti in razlike med
osamosvajanjem Slovenije in treh baltiških držav: Litve,
Latvije in Estonije

127

Tomaž Kladnik
Nastajanje slovenskih oboroženih sil
163

Matevž Tomšič
*Sistemska transformacija slovenske družbe
kot nedokončan proces*
187

Spominski zapis

Ivo Jevnikar
*Slovenska pomlad v zamejskih zaznavah
Vloga Slovenske skupnosti med spomini in kroniko*
207

In memoriam

Renato Podbersič ml.
In memoriam prof. dr. Edi Gobec
233

Recenzije

Matic Batič
*Ángel Alcalde, War Veterans and Fascism
in Interwar Europe*
241

Tomaž Kladnik
*Mirjam Dujo Jurjevčič: Revolucionarno nasilje
na južnem Notranjskem, 1941–1945*
247

Milko Mikola
*Dr. Mateja Čoh Kladnik: »Narod sodi«:
Sodišče slovenske narodne časti*
251

R a z p r a v e

Prejeto: 5. 5. 2021
1.01 izvirni znanstveni članek

Matevž Tomšič¹

Sistemska transformacija slovenske družbe kot nedokončan proces

Izvleček

Slovenija sodi med tiste nekdanje komunistične države, ki so bile v smislu izvedbe sistemske transformacije najuspešnejše. Vseeno pa vztrajno izgublja prednost, ki jo je imela pred drugimi državami iz regije. Glavni razlog za njeno relativno stagnacijo je v etatističnem ustroju, ki ga zaznamujejo monopoli na različnih področjih. Ti pa so povezani z visoko stopnjo t. i. reprodukcije elit, se pravi ohranjanja predstavnikov bivšega režima oz. njihovih fizičnih ali idejnih naslednikov na vodilnih pozicijah v ključnih družbenih podsistemih. Takšno stanje duši konkurenco, omejuje pluralizem in zavira razmah kreativnih potencialov v družbi.

KLJUČNE BESEDE: *transformacija postkomunističnih družb, reprodukcija elit, ideološka hegemonija, gradualizem, Slovenija*

¹ Prof. dr. Matevž Tomšič, Fakulteta za uporabne družbene študije v Novi Gorici, Študijski center za narodno spravo, matevz.tomsic@fuds.si.

Abstract

Slovenia is one of those former communist countries that have been the most successful in terms of implementing systemic transformation. However, it is steadily losing the advantage it had over other countries from the region. The main reason for its relative stagnation is in its etatistic setting which is characterized by monopolies in various fields. In turn, these are associated with high rates of elite reproduction, i.e. the preservation of representatives of the former regime or their physical or ideological successors in leading positions in key social subsystems. Such a situation hinders competition, restricts pluralism and inhibits the growth of creative potential in society.

KEY WORDS: *transformation of post-communist societies, reproduction of elites, ideological hegemony, gradualism, Slovenia*

Neizpolnjena pričakovanja

Zlom komunističnega tipa ureditve in njegove logike družbenega razvoja, ki mu je sledila celovita transformacija družb sovjetskega bloka, je dogodek, ki je odločilno opredelil svet ob koncu 20. stoletja, ob tem pa je dodobra presenetil večino družboslovne sfere. »*Podjarmljene dežele vzhodne Evrope so se v določenih zgodovinskih okoliščinah osvobodile imperija, ki se je zdel kot nepremagljiva monolitna trdnjava.*«² Nastale so nove družbene razmere, ki so omogočile različne smeri nadaljnega razvoja teh družb. Vendar pa je bil glavni cilj političnih elit, ki so prevzele oblast po padcu komunistični režimov, »vrnitev v Evropo«, tj. vzpostavitev institucionalnega sistema, kakršen je značilen za razvite evropske države.

Postkomunistično transformacijo je mogoče razumeti v kontekstu procesov modernizacije kot družbene diferenciacije v smislu razvoja raznovrstnih družbenih resursov, specializiranih in diverzificiranih tipov družbene organizacije, različnih netradicionalnih oblik skupinske identifikacije, različnih institucionaliziranih vlog, regulativnih mehanizmov in organizacij.³ Takšna družbena organizacija omogoča optimalnejše odzivanje na izzive sodobnega globaliziranega sveta.

Demontaža komunističnih režimov in odprava njihove dediščine je izziv, ki mu ni primere v zgodovini. Bil je precej zahtevnejši od odprave avtoritarnih režimov, kakršni so do sedemdesetih let 20. stoletja obstajali v nekaterih državah južne Evrope. Tam je šlo zgolj za vzpostavitev demokratičnih institucij in reformo represivnega aparata, s pomočjo katere-

- 2 Edward Tiryakian, »Modernization in a Millenarian Decade: Lessons for and from Eastern Europe,« v: *Social Change and Modernization: Lessons From Eastern Europe*, ur. Bruno Grancelli (Berlin: De Gruyter, 1994), 253.
- 3 S. N. Eissenstadt, *Tradition, Change and Modernity* (New York: John Wiley & Sons, 1973).

ga so se vzdrževale diktature. V primeru držav vzhodne in srednje Evrope pa gre za celovito transformacijo političnega in ekonomskega sistema ter spremembo kulturnih vzorcev.⁴ Predvsem slednje je nekaj, do česar je mogoče priti le v daljšem časovnem obdobju.⁵ Ta kompleksnost sprememb, ki so se odvijale z različno dinamiko, je povzročala številne težave, zaplete in konflikte. Optimistična pričakovanja iz začetnega obdobja tranzicije so se ob soočenju z realnimi družbenimi danostmi pogosto razblinila, kar je povzročilo mnoga razočaranja in frustracije.

Slovenija nedvomno sodi med tiste nekdanje komunistične države, ki so bile v smislu izvedbe systemske transformacije najuspešnejše.⁶ Po razvitosti, merjeni z bruto družbenim proizvodom na prebivalca, se je približala povprečju Unije (nekatero od držav, ki so bile že prej njene članice, kot sta Grčija in Portugalska, pa je prehitela). Tudi temeljni demokratični standardi so vzpostavljeni in institucije sistema predstaviške demokracije so dovolj trdne. Po oceni relevantnih študij, kot je *Freedom in the World* organizacije Freedom House, se že dolgo časa uvršča v skupino svobodnih držav.

- 4 Klaus Offe, »Capitalism by Democratic Design: Theory Facing the Triple Transition in East Central Europe,« *Social Research* 8, št. 4 (1993): 865–892.
- 5 Ralf Dahrendorf, *Reflections on Revolution in Europe* (London: Chatto & Windus, 1990).
- 6 Matevž Tomšič, *Politična stabilnost v novih demokracijah* (Ljubljana: ZPS, 2002); Frane Adam, Matej Makarovič, Borut Rončević in Matevž Tomšič, *The Challenges of Sustained Development: The Role of Socio-Cultural Factors in East-Central Europe* (Budapest & New York: CEU Press, 2005); Matevž Tomšič in Lea Prijon, »Slovenia,« v: *Life in post-communist Eastern Europe after EU membership: Happy ever after?*, ur. Donnacha Ó Beachain, Vera Sheridan in Sabina Stan (London & New York: Routledge, 2021), 95–114.

Vendar pa je tri desetletja po osamosvojitvi Slovenije stanje v državi vse prej kot optimistično. Nezadovoljstvo preveva ljudi ne glede na njihove politično-ideološke orientacije. A ne gre zgolj za subjektivne zaznave. Tudi nekateri »objektivni« kazalniki kažejo, da Slovenija vztrajno izgublja prednost, ki jo je imela pred drugimi nekdajnimi komunističnimi državami. Še več, v določenih zelo pomembnih ozirih za nekaterimi od njih celo že zaostaja. Tako jo je glede bruto družbenega proizvoda na prebivalca (tistega, ki se meri glede na kupno moč) prehitela Češka, medtem ko se ji nekatere druge države iz regije, kot so Slovaška, Litva, Estonija, pa tudi Poljska, vztrajno približujejo. Na lestvicah konkurenčnosti (denimo *World Competitiveness Yearbook*) in stanja ekonomske svobode (denimo *Index of Economic Freedom*) zaostaja za večino članic Evropske unije iz prostora vzhodne in srednje Evrope.

Kot bomo pokazali, je glavni razlog za relativno stagnacijo v etatističnem ustroju, ki ga zaznamujejo monopoli na različnih področjih. Takšen ustroj je izraz komunistične, delno pa tudi predkomunistične dediščine (z močno prisotnimi kolektivističnimi in antipluralističnimi sentimentimi). Ti monopoli pa so povezani z visoko stopnjo t. i. reprodukcije elit, se pravi ohranjanja predstavnikov bivšega režima oz. njihovih fizičnih ali idejnih naslednikov na vodilnih pozicijah v ključnih družbenih podsistemi. Takšno stanje duši konkurenco, omejuje pluralizem in zavira razmah kreativnih potencialov v družbi.

Visoka stopnja kontinuitete

Slovenija je unikum med sorodnimi državami srednje Evrope v smislu visoke stopnje t. i. reprodukcije elit, se pravi ohranjanja predstavnikov bivšega režima oz. njihovih fizičnih ali idejnih naslednikov na vodilnih pozicijah v politiki, gospodarstvu, iz-

obraževanju, medijih, sodstvu itd.⁷ Ob tem velja povedati, da je stara elita pokazala razmeroma visoko sposobnost adaptacije, kar dokazuje sestava njihovih socialnih omrežij, kjer je prišlo po spremembi sistema do korenitih sprememb, kar pomeni, da so se pripadniki reformirane stare elite začeli povezovati z novimi (in novim razmeram primernejšimi) ljudmi. Posledica tega je, da večina nosilcev teh položajev optira k strankam tranzicijske levice.⁸ Te imajo zato bistveno boljše povezave s ključnimi ljudmi v gospodarstvu, na finančnem področju, v medijih, sodstvu, na akademskem področju in v civilni družbi, kar jim omogoča premoč v finančnem in organizacijskem smislu.

Reprodukcija elit se kaže tudi v razmerjih sil na političnem področju. Slovenski politični prostor sicer opredeljuje bipolar-na razdeljenost na dva politična bloka, se pravi na t. i. levi in t. i. desni tabor, ki sicer nista povsem notranje homogena.⁹ V večini tranzicijskega obdobja je na slovenskem političnem področju prevladovala t. i. tranzicijska levica, kjer je *Liberalna demokracija Slovenije* (LDS) v prvem obdobju po formalnem prehodu v demokracijo igrala osrednjo vlogo. Od prvih parlamentarnih volitev leta 1990 naprej je bilo devet »političnih obratov«, z

- 7 Frane Adam in Matevž Tomšič, »Elite (Re)configuration and Politico-economic Performance of Post-socialist Countries,« *Europe-Asia Studies* 54, št. 3 (2020): 365–383; Matevž Tomšič, »Historical development of Slovenian political elite,« *Innovative issues and approaches in social sciences* 1, št. 2 (2008): 47–66; Matevž Tomšič, *Elites in the New Democracies* (Frankfurt am Main: Peter Lang, 2016).
- 8 Anton Kramberger, *Positional Elites in Politics, Economy and Culture in Slovenia During 1988–95: Summary Statistics on Elite Segments* (Ljubljana: CESTRA, 1998).
- 9 Matevž Tomšič in Lea Prijon, »Ideological profile and crisis discourse of Slovenian elites,« *Politics in Central Europe* 10, št. 1 (2014): 53–74; Willy Jou, »Left-Right Orientations and Ideological Voting in New Democracies: A Case study of Slovenia,« *Europe-Asia Studies* 63, št. 1 (2011): 27–47.

drugimi besedami, spremembe političnih možnosti na oblasti, in osem različnih voditeljev vlad, vključno s sedanjimi. Vendar pa so bile v tem obdobju vlade, v katerih niso prevladovale leve stranke, le osem let in pol. Čeprav so vse vlade, ki jih je vodila LDS, sestavljale stranke iz različnih taborov, je ta stranka prevladovala nad njimi, tako so t. i. »pomladne stranke« v teh koalicijah igrale le obrobno vlogo.

Z reprodukcijo je povezana ideološka hegemonija leveice.¹⁰ Gre za stanje, ko se levičarske ideje in vrednote razglša za nekaj normalnega in tako rekoč samoumevnega. To je povezano z razmerami na slovenskem medijskem področju, ki je izrazito neuravnoteženo, kar pomeni, da večina medijev bolj ali manj odkrito favorizira levico.¹¹ To so pokazale tudi, resda dokaj maloštevilne, do sedaj opravljene raziskave na temo medijskega pluralizma (*Stanje medijskega pluralizma v Sloveniji* iz l. 2006, *Študija medijske svobode in avtonomije medijskega prostora v Republiki Sloveniji v letu 2007*, *Medijska svoboda v Sloveniji 2008*, *Analiza medijske krajine 2020*).

Pri tem »normalnost« oz. »nenormalnost« posameznih stališč ni odvisna od tega, kako široko podporo uživajo med državljani. Čeprav denimo velika veličina ljudi nasprotuje migracijam iz tretjega sveta, predvsem iz muslimanskih držav, in zagovarja zaostritev nadzora na državnih mejah, kar se ujema s pogledi politične desnice, večina medijev izrazito promovira politiko odprtih meja in skupaj z levimi strankami zagovarja

10 Hegemonija, kot jo razume avtor tega koncepta, italijanski filozof Antonio Gramsci, pomeni ideološko dominacijo, kjer ideje in vrednote, ki izhajajo iz interesov določene družbene skupine, pridobijo status občeveljavnosti. Prim.: Terry Eagleton, *Ideology* (London: Verso, 1991).

11 Matevž Tomšič, »Medijska politika in 'avtonomna' odvisnost medijev.« v: *Z lepilom na podplatih. Trideset let slovenske države*, ur. Ivan Štuhec (Celje: Celjska Mohorjeva družba; Ljubljana: Zbor za republiko, 2020), 207–217.

sprejemanje migrantov, ne glede na morebitne težave in grožnje nacionalni varnosti (terorizem, kriminal). To se je jasno pokazalo ob veliki migrantski krizi leta 2015.¹² Drug takšen primer je odnos do posvojitve otrok istospolno usmerjenih. Tudi glede tega večina državljanov podpira pozicijo desnih strank, ki temu nasprotujejo, kar se je jasno pokazalo na dveh referendumih (o Družinskem zakoniku in o Zakonu o družinski zvezi in družinskih razmerjih). A tudi v tem primeru je večina osrednjih medijev, skladno s stališči leve, zagovarjala možnost, da istospolni pari posvojijo otroke.¹³

Sestavni del hegemonije leve je tudi močna prisotnost pozitivnih sentimentov do bivšega komunističnega režima. To se manifestira skozi poveličevanje simbolov, kakršna je peterokraka rdeča zvezda. Posledica tega je zakoreninjenost »starorežimske miselnosti« na mnogih področjih.¹⁴ Takšna miselnost, ki ne priznava posameznikove svobode, pluralizma,

12 Takrat so osrednji mediji, medtem ko so predstavljali podobe preganjanih beguncev, ki da so upravičeni do tega, da jim Slovenija in preostale evropske države odprejo svoja vrata, kazali predvsem slike žensk in otrok, čeprav so bili prebežniki v veliki večini mladi zdravi moški; hkrati pa so prikrivali probleme – porast nasilnih oblik kriminala, terorizem (predvsem v letih 2015 in 2016) – ki so jih te nekontrolirane migracije prinesle. Glejte: Riham Alkousaa, »Violent crime rises in Germany and is attributed to refugees,« Reuters, 3. 1. 2018. Pridobljeno 11. 5. 2021. Glejte: Evropski parlament, »Terorizem v EU: napadi, žrtve in aretacije.« 2020. Pridobljeno 11. 5. 2021. <https://www.europarl.europa.eu/news/sl/headlines/security/20180703STO07125/terorizem-v-eu-napadi-zrtve-in-aretacije>.

13 Matevž Tomšič, »Medijska politika in 'avtonomna' odvisnost medijev,« 211–212.

14 Vrhovni sodnik Jan Zobec je to sintagmo uporabil za karakterizacijo stanja v slovenskem sodstvu Prim.: Nenad Glucks, »Ustavni sodnik Jan Zobec: V sodstvu vlada starorežimska miselnost,« Reporter, 27. 4. 2014. Vendar pa jo je mogoče aplicirati tudi na druga področja.

zasebne lastnine in na njej utemeljene konkurence, obenem pa slavi prakse bivšega nedemokratskega režima, je v temeljnem nasprotju z načeli svobodne in odprte družbe.

Gradualistični razvojni model

Z visoko stopnjo reprodukcije elit je povezan model uvajanja sistemskih sprememb, kakršen se je uveljavil v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja v Sloveniji. Gre za t. i. gradualizem, za katerega je značilno postopno in počasno uvajanje sprememb, kar ima za posledico zaprtost do tujih investicij, počasno privatizacijo, ohranjanje obsežne državne regulative in pomembno vlogo interesnih skupin, še posebej sindikatov.¹⁵ Tako sodi Slovenija med države z največjim deležem državnega lastništva podjetij, obsežnim javnim sektorjem in visoko javno porabo.

Izbira gradualističnega modela je bila povezana s splošnimi socialnimi in ekonomskimi razmerami v Sloveniji ob začetku tranzicije.¹⁶ Komunistični režim je bil tu, vsaj v svojem sklepnem obdobju, »mehkejši« kot v večini drugih držav vzhodne in srednje Evrope. Relativna odprtost do Zahoda in bolj tržno usmerjena ekonomija sta skupaj z višjo stopnjo kulturne avtonomije omogočili lažjo spremembo socioekonomskega sistema. To je privedlo do prevlade prepričanja o relativni kompatibilnosti z zahodno ureditvijo, zaradi česar naj hiter in korenit prelom s preteklostjo ne bi bil zaželen, ampak naj bi bil primeren »mehak« prehod, s postopnimi institucionalnimi spremembami, ki bi ohranile socialno stabilnost.

15 Rado Pezdir, *Slovenska tranzicija od Kardelja do tajkunov* (Ljubljana: Finance, 2002); Matevž Tomšič in Lea Prijon, »Elites, ideologies and crisis in Slovenia,« *Raziskave in razprave* 6, št. 2 (2013): 71–116.

16 Tomšič in Prijon, »Elites, ideologies and crisis in Slovenia,« 79.

V prvem obdobju tranzicije je gradualizem imel določene prednosti, saj je blažil socialne pretrese in pripeval k zmanjševanju socialnih stroškov prestrukturiranja gospodarstva. Sčasoma pa so se začeli kazati negativni učinki, predvsem v smislu zmanjševanja konkurenčnega potenciala slovenske ekonomije. Globalna kriza, ki je izbruhnila leta 2008, je dokončno razkrila vse slabosti slovenskega razvojnega modela. Ta je privedel do razraščanja klientelističnih omrežij, politizacije in monopolov, ki so prisotni ne samo v gospodarstvu, ampak še očitneje na drugih področjih, kot sta izobraževanje in zdravstvo.

Slovenske elite so se do sedaj izkazale za precej nesposobne pri reševanju problemov, ki jih je prinesla omenjena kriza in ki so povezane s preživetim, če že ne zgrešenim modelom socioekonomske regulacije.¹⁷ Prva in druga Janševa vlada sta sicer zasnovali določene ukrepe, ki so šli v smer spremembe razvojnega modela, vendar zaradi notranje raznorodnosti in nezmožnosti oblikovanja neke širše reformne koalicije, ki bi združevala akterje s ključnih družbenih področij, večine od njih ni uspela udejanjiti. Pozneje pa je reformni zagon pri večini političnih strank desnice, predvsem pri največji med njimi, tj. *Slovenski demokratski stranki*, precej popustil. *Nova Slovenija* je pred volitvami leta 2014 sicer oblikovala program s poudarjenimi elementi ekonomskega liberalizma, vendar je izrazito prešibka za to, da bi z njimi prodrla v odločevalske procese. Levica pa tako ali tako nastopa kot branilka *statusa quo* in kot takšna nasprotuje kakršnim koli korenitejšim spremembam. Še več, na nekaterih področjih, denimo v šolstvu in znanosti, vselej, kadar je na oblasti, teži po krepitvi monopola državnih šol, univerz in inštitutov ter izločanju konkurence

17 Matevž Tomšič, »Crisis and (Re)Structuring of Slovenian Political Space,« v: *Slovenia. Social, Economic and Environmental Issues*, ur. Frane Adam (New York: Nova Science Publishers, 2017), 37–54.

v obliki zasebnih visokošolskih zavodov.¹⁸ Poleg tega so vse zadnje vlade levice izkazale visoko stopnjo nekompetentnosti in neoperativnosti. Aktualna, tj. tretja Janševa vlada pa zaradi šibke podpore v parlamentu (formalno gre za manjšinsko vlado) ter prezaposlenosti z obvladovanjem epidemije covid-19 in blaženjem njenih posledic nima kaj dosti manevrskega prostora, da bi izvedla kakšne korenitejše strukturne reforme.

Politična nestabilnost in ideološka polarizacija

V zadnjih letih imamo opraviti z vzponom »personalizirane politike«, kjer politične skupine/stranke gradijo svoj imidž na osebnostih voditeljev, medtem ko sta program in ideologija drugotnega pomena (čeprav je slednja v implicitnem smislu po navadi vseeno prisotna). To se je pojavilo najprej na lokalni ravni, ko so na občinskih volitvah začeli zmagovati razni nestrankarski kandidati s svojimi »neodvisnimi« listami. Ob zadnjih treh parlamentarnih volitvah pa se je to preneslo tudi na državno raven. Leta 2011 se je to pokazalo s tesno zmago Zorana Jankovića in njegove *Pozitivne Slovenije*, leta 2014 pa s prepričljivo zmago Mira Cerarja in stranke, ki je nosila njegovo ime v uradnem nazivu (sedaj se imenuje *Stranka moderne centra*). Na volitvah leta 2018 novonastala personalizirana stranka *Lista Marjana Šarca* sicer ni dobila volitev (zasedla je drugo mesto), vendar pa je njen voditelj, po katerem nosi

¹⁸ Tako je za časa zadnje leve vlade nastal predlog zakona o znanstvenoraziskovalni dejavnosti ter novele zakonov o osnovnem in visokem šolstvu, ki bi privedla do popolne etatizacije tega področja. Tako je bila na raziskovalnem področju predvidena ukinitve javnega financiranja temeljnih raziskav za zasebne raziskovalne organizacije, kar je v popolnem nasprotju z načeli odprte in pluralne družbe. Prim.: Matej Avbelj, »Javna raziskovalna hiša,« *Finance*, 12. 5. 2019.

ime, vendarle uspel sestaviti vladno koalicijo (ki je leta 2020 sicer razpadla). V programskem smislu so bile vse tri stranke precej prazne.¹⁹ V vseh primerih se je kampanja gradila na medijski pojavnosti in populističnem prikazovanju voditelja kot nekoga, ki ni del etablirane politične elite. Pri Jankoviću je šlo za menedžerizacijo politike, ki temelji na prepričanju, da je državo mogoče voditi tako kot podjetje; Cerarjev pristop je bila moralizacija politike, se pravi kritika neprimerne obnašanja večinskega dela politične elite in obljube o vnašanju višjih etičnih standardov v politično življenje; Šarec pa je gradil imidž »ljudskega človeka«, ki ima občutek za potrebe običajnih ljudi.

Takšen razvoj dogodkov je pretežno posledica neučinkovitosti in neodgovornosti etabliranih političnih strank. Tako za levico kot za desnico je značilna precejšnja stopnja idejne izpraznjenosti. Opazen je tudi primanjkljaj notranje strankarske demokracije. Stranke, ne glede na ideološko orientacijo, so nagnjene h »kolonizaciji« različnih družbenih področij (gospodarstvo, mediji itd.), s čimer skušajo kompenzirati svoje šibke notranje resurse (finančne, kadrovske).

A pojav »novih obrazov« nikakor ni prinesel pozitivnega premika, kar zadeva usposobljenosti odločevalcev in sposobnosti doseganja razvojnih ciljev. Nasprotno, priča smo eroziji politične kompetentnosti. Kadrovske šibke stranke, katerih »rok trajanja« je močno omejen (npr. *Pozitivna Slovenija*, *Zares*, *Državljska lista*), nikakor ne morejo biti nosilke dolgoročnih razvojnih politik. Nasprotno, s svojo neučinkovitostjo omogočajo neformalnim centrom moči, da še naprej vzdržujejo svoj vpliv in s tem ščitijo pridobljene privilegije.

19 Tako je predvolilni program *Stranke Mira Cerarja* iz leta 2014 predstavljalo zgolj šestindvajset sličic predstavitve PowerPoint.

V takšnih razmerah naraščajoče fluidnosti in spreminjanja razmerij med ključnimi akterji se odpirajo različni scenariji nadaljnjega političnega prostora. Tako se še naprej omenjajo možnosti nastajanja novih strank. To postane aktualno predvsem pred volitvami, s tem da je enkrat locirano bolj na levo, drugič bolj na sredino ali desnico. Pogosto se denimo izpostavlja potrebo po nastanku avtentične liberalne stranke, takšne, ki bi zagovarjala ideje klasičnega liberalizma – predvsem na ekonomskem področju (*Državlјanska lista*, ki je nastala pred volitvami leta 2011, ni upravičila teh pričakovanj). Prišlo je tudi do poskusov povezovanja manjših strank na desnici, a do sedaj brez uspeha. Pred kratkim je nastala pobuda *Povežimo Slovenijo*, ki naj bi vzpostavila koalicijo manjših strank, ki bi presegla tradicionalne levo-desne delitve; vendar njen uspeh na naslednjih volitvah nikakor ni zagotovljen.

Destabilizacija političnega prostora in nezadovoljstvo državlјanov z obstoječo elito tako predstavljata priložnost za vstop novih igralcev, ki bi namesto populizma ponudili drugačno razvojno vizijo – takšno, ki bi bila utemeljena na vrednotah zahodne civilizacije in bi zagovarjala načela odprte družbe, utemeljene na zasebni pobudi in razvoju kreativnih potencialov posameznikov. Vendar to nikakor ni samoumevno. Morebitno poglobljanje krize kot posledica epidemije covid-19 bi prav lahko prineslo vzpon radikalizma bodisi levičarske bodisi desničarske provenience. Predvsem prvi je že sedaj močno prisoten, pri čemer njegovi nosilci niso zgolj nekakšni marginalci, ampak tudi ali predvsem ljudje iz medijev, z akademskega področja in iz civilne družbe, se pravi iz elitnih krogov.²⁰

20 Ta radikalizem se zelo jasno izraža v povečevanju nekdanjega komunističnega režima, njegovih nosilcev in simbolov. Tako so se vodilni člani stranke Socialnih demokratov poklonili enemu glavnih protagonistov tega režima v njegovi najbolj represivni fazi Borisu Kidriču. Prim.: Marko Balažič, »Poklon borcu za svobodo v Janševi diktaturi,«

Nezmožnost odzivanja na krizne razmere pa ni značilna samo za politično elito, ampak tudi za preostale elitne segmente.²¹ Velik del poslovne elite je še vedno močno vezan na posle z državo in s tem odvisen od politike, s pomočjo katere ščiti svoj monopolni položaj; medtem ko je tisti del poslovnega področja, ki je internacionaliziran in kot takšen odvisen zgolj od lastne konkurenčnosti, prešibek, saj je njegov vpliv v javnosti premajhen. Tudi velik del drugih »strateških elit« še vedno sodeluje pri vzdrževanju obstoječega razvojnega modela. To velja za znanstveno, umetniško in intelektualno elito. Od obsežnega javnega sektorja in monopolov v ključnih družbenih podsistemih so odvisne njihove uradniške, novinarske in akademske kariere, položaji mnenjskih voditeljev ter s tem povezan vpliv v družbi. Namesto da bi bili ustvarjalci novih inovativnih idej, konceptov in rešitev, so pripadniki teh elit pogosto nosilci preživelih in zgodovinsko diskreditiranih ideologij, usmerjenih zoper temeljne principe zahodne civilizacije. S svojo pogosto servilnostjo do oblastnikov prispevajo k degradaciji političnih standardov.

Kako do izvedbe razvojnega preboja

Da bi Slovenija lahko dosegla razvojni preboj, so potrebne korenite reforme na vseh ključnih področjih družbe, od gospodarstva in financ prek zdravstva in šolstva do pravosodja. Da pa

Domovina, 7. 5. 2021. Komunistični simboli pa se redno razkazujejo na manifestacijah, kot je bila letošnja proslava ob obletnici osvoboditve Ljubljane. Prim.: Uredništvo, »Janković sredi epidemije covida-19 pod rdečo zvezdo množici rohnol politične parole, premier Janša o možnosti razpada pravnega reda,« *Politikis*, 9. 5. 2021.

21 Matevž Tomšič, »Crisis and (Re)Structuring of Slovenian Political Space,« 47.

bodo sploh izvedljive, je potreben korenit prelom z dediščino bivšega režima. Te spremembe so zmožne udejanjiti zgolj tiste družbene sile, ki so trdno zavezane evropskim vrednotam in ki ne bodo koketirale s katero od variant socializma ali katerega drugega kolektivistično-etatističnega sistema, saj ti po naravi stvari omejujejo svobodo ljudi in dušijo njihove ustvarjalne potenciale.

Izrazita prevlada politične elite, ki je vezana na bivši režim in si zato prizadeva za ohranjanje določenih razmerij in privilegijev, lahko resno oteži uspešno demokratično-tržno transformacijo družbenega sistema. Prvič, glede na kriterije rekrutacije na elitne položaje, ki so veljali v bivšem režimu in ki so kljub vsemu zahtevali politično ustreznost in lojalnost, usposobljenost te elite za uspešno izpolnjevanje svoje vloge sploh ni samoumevna. Poleg tega »stara« elita, vedno bolj sicer preko svojih naslednikov, še vedno prispeva k ohranjanju določenih vrednotnih predpostavk, značilnih za bivši režim, s čimer ovira zasidranje demokratičnih vrednot in principov. V zadnjih letih se celo krepi nostalgija za bivšo državo in njenim zatiralskim komunističnim režimom. In drugič, prevelika dominacija ene politične opcije vsekakor sama po sebi ni dobra za demokratični razvoj, saj zaradi odsotnosti učinkovitega nadzora – tu je problematična predvsem šibkost mehanizmov t. i. »horizontalne odgovornosti«, tj. neodvisnih institucij nadzora nad politično oz. oblastno elito²² – olajšuje različne zlorabe oblasti (denimo razne oblike korupcije, ki je, kot kažejo različni znaki, v Sloveniji zelo prisotna, vendar se je pogosto ne sankcionira), poleg tega pa preprečuje potrebne družbene reforme, ki bi lahko ogrozile pridobljene pozicije aktualne elite.

22 Guillermo O'Donnell, »Horizontal Accountability in New Democracies,« *Journal of Democracy* 9, št. 3 (1998): 112–126.

Sistemske spremembe so torej zmožne udejanjiti zgolj tiste politične sile, ki so trdno zavezane evropskim vrednotam in ki ne bodo koketirale s katero od variant socializma. Za to bo treba zbrati »kritično maso« ljudi z različnih področij. Ni dovolj zgolj osvežitev in diverzifikacija politične ponudbe v smislu političnih akterjev, ki bi bili sposobni nagovarjati različne »cilje javnosti«, se pravi različne segmente volilnega telesa. Potrebna je široka koalicija prozahodno in prodemokratično usmerjenih sil.²³ Te sile bodo morale delovati sistematično, usklajeno in učinkovito, ob tem pa ponujati inovativne rešitve za uspešno spoprijemanje s ključnimi izzivi sodobnega globaliziranega sveta. Namesto populizmov takšnih ali drugačnih barv bodo morale ponuditi drugačno razvojno vizijo – takšno, ki bi zagovarjala načela odprte družbe, utemeljene na zasebni pobudi in razvoju kreativnih potencialom posameznikov.

23 Matevž Tomšič, »Usoda slovenske nacionalne elite,« v: *Usoda Slovencev v vrtincu 20. stoletja*, ur. Tamara Griesser Pečar in Jelka Piškurič (Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2019), 7–28.

Systemic Transformation of Slovene Society as an Unfinished Process

Summary

Slovenia is one of the former communist countries which were the most successful in terms of the implementation of systemic transformation. In terms of development, measured by gross social product per capita, it approached the average of the Union (overtaking some of the countries that had become Members sooner). Fundamental democratic standards are also in place and institutions of the system of representative democracy are sufficiently strong. According to relevant studies, such as *Freedom in the World* by the Freedom House organization, Slovenia has long been included in the group of free countries. However, three decades after Slovenia's independence, the situation in the country is far from optimistic. People are discontent, regardless of their political and ideological orientation. It is more than just subjective perceptions. Also, some "objective" indicators indicate that Slovenia is steadily losing its advantage over other former communist countries. What is more is that in particular and very important respects, it is already lagging behind some of them.

The main reason for its relative stagnation is the etatistic structure which is marked by various monopolies. These are connected to high levels of the so-called elite reproduction, i.e., the preservation of representatives of the former regime or their physical or conceptual successors in leading positions in key social subsystems. Such a situation stifles competition, restricts pluralism and inhibits the growth of creative potential in society.

The necessary systemic changes that could enable a development breakthrough can only be implemented by political forces firmly committed to European values and not inclined to flirting with any of the variants of socialism. Therefore, a “critical mass” of people from different areas of expertise will have to be gathered. A broad coalition of pro-western and pro-democratic forces is needed.